

De l'Europa ocupada pels nazis a l'Espanya franquista: la paradoxa dels refugiats jueus

Text > JOSEP CALVET, historiador

Amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el setembre del 1939, el pas de refugiats pels Pirineus es va incrementar notablement. Als espanyols que fugien de la repressió franquista s'afegiren els que ho feien de l'Europa en guerra. Fins a l'alliberament del sud

de França, a final de l'estiu del 1944, al voltant de vuitanta mil persones van arribar a l'Estat espanyol escapant de la guerra mundial i del nazisme. Entre aquests hi havia milers de jueus asquenazites que residien a França o que s'hi havien refugiat. Aprofitant la situació geogràfica d'Espanya i Portugal i les seves connexions marítimes, pretenien dirigir-se preferentment a Amèrica o a al llavors Mandat Britànic de Palestina.

>> Jan Hajnal a Marsella, l'any 1941. (Foto: ARXIU DE LA FAMÍLIA HAJNAL)



>> Bitllet a nom de Jan Hajnal en el vaixell Cabo de Buena Esperanza, amb el qual va fer el trajecte entre Bilbao i Buenos Aires. (Foto: ARXIU DE LA FAMÍLIA HAJNAL)

Inicialment, els refugiats arribaven a les duanes amb la documentació requerida per les autoritats espanyoles i es desplaçaven cap a Bilbao, Vigo o Lisboa, des d'on partien els vaixells. Més endavant, les pressions alemanyes van provocar que les autoritats espanyoles deixessin d'emetre visats d'entrada al país, per la qual cosa, des de mitjan 1941, havien de travessar de forma clandestina els passos de muntanya des de França i el Principat d'Andorra. En la major part dels casos els creuaven amb inclemències meteorològiques i mal equipats, unes circumstàncies que convertien aquestes evasions en èpiques. La política del Govern espanyol envers aquests refugiats presenta clarsobscurs. De la tolerància inicial es va passar a l'emprisonament dels indocumentats i, en alguns casos, a expulsar-los a territori francès. Finalment, a partir de mitjan any 1943, les mesures repressives es van alleugerir coincidint amb l'actuació a Barcelona d'una delegació de l'organització benèfica jueva American Jewish Joint Distribution Committee. Les comarques gironines van ser un punt important d'entrada d'aquests refugiats. L'estudi dels expedients de frontera del Govern Civil de Girona que es conserven a l'Arxiu Històric de Girona ens permet seguir la trajectòria de vida d'alguns d'ells.

Jan Otto Hajnal, evadit per la Cerdanya gràcies a Hèctor Ramonatxo

Jan Otto Hajnal (Zilina, Eslovàquia, 1919) volia ser advocat, però el seu pare li va recomanar que, com a jueu, estudiés una professió que li permetés treballar en qualsevol indret del món. Va estudiar a l'Escola Francesa de Molinera i el març de 1939, després que Alemanya ocupés Txecoslovàquia, va tornar a França. En esclatar la Segona Guerra Mundial es va allistar voluntari com a oficial d'infanteria en una unitat txecoslovaca que combatia dins de l'exèrcit francès. Després de la caiguda de França va ser detingut i internat en un camp de presoners. Quan va recuperar la llibertat, va treballar en diversos molins fariners de la Provença i es va enrolar en la resistència als nazis.

Després d'haver comprovat que era perseguit per la Gestapo, va decidir fugir. Va aconseguir un contracte de treball a l'Argentina i va organitzar una fugida clandestina cap a Espanya.

Amb l'ajut d'Hèctor Ramonatxo va poder entrar a Espanya a través de la Tor de Querol. Ramonatxo, que utilitzava els sobrenoms de *Tonton* i *Ramon*, era un agent del contraespionatge francès i va tenir un paper destacat en l'organització de passatges clandestins per la Cerdanya.

Un cop a Barcelona, l'organització jueva HICEM, que facilitava l'emigració dels jueus europeus cap a Amèrica, es va fer càrrec de protegir-lo fins que es va desplaçar a Bilbao, des d'on, el 30 de setembre de 1942, es va embarcar en direcció cap a Buenos Aires amb el vaixell *Cabo de Buena Esperanza*.

A l'Argentina, Hajnal va aconseguir feina en una molinera. L'any 1945 es va casar amb Irene Korcarz, una immigrant polonesa originària de Gdansk amb qui va tenir tres fills. Jan Hajnal es va morir a Buenos Aires l'any 1994, i va dedicar els darrers anys de la seva vida a escriure les seves experiències a Europa com a llegat per als seus fills i nets.

Hans Dispeker, de l'Alemanya nazi a Palestina

El 16 de setembre de 1942, la Guàrdia Civil va detenir a Vilartolí (Alt Empordà) el matrimoni alemany format per Sigmund i Blanca Dispeker, i també el seu fill, Hans-Lothar, nascut a Kassel l'any 1930. En les seves declaracions van afirmar que tenien el propòsit d'embarcar-se cap als Estats Units, on tenien familiars. Els Dispeker van ser previsors, ja que van abandonar Alemanya el març del 1933, unes setmanes abans que hi comencés el boicot als professionals i homes de negocis jueus. Fugiren cap a Bèlgica i després van passar a França. La fugida de la família per les muntanyes gironines va ser molt dura. Van caminar durant tres dies i Sigmund, un prestigiós periodista que llavors tenia seixanta-cinc anys, en alguns moments del recorregut va implorar tornar al punt de partida, ja que no tenia forces per continuar avançant. Però, mercès a la tenacitat de la seva esposa i del petit Hans, va aconseguir els ànims necessaris per completar el camí.

Sigmund va ser internat al camp de presoners de Figueres i, posteriorment, va ser traslladat al camp de concentració de Miranda de Ebro. Blanca va restar a la presó de Figueres, mentre que Hans va passar la primera nit a la



>> Ossip Bernstein (1882-1962).
(Foto: ARXIU JOSEP CALVET)



>> Expedient d'Ossip Bernstein a la presó del partit judicial de Figueres.
(Foto: ARXIU COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ)



>> Mossèn Fernando Fornas (1897-1970) durant una excursió amb un grup de nens internats a l'Hospici de Girona, el 1943. Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONDS ESCOLANIA DEL MERCADAL (FERRAN FORNAS NAVARRO).

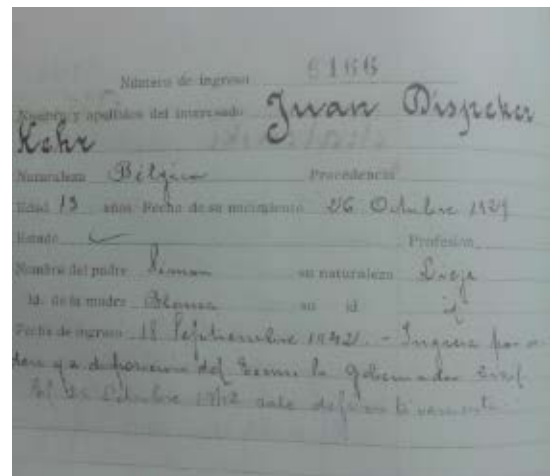
comissaria de policia i l'endemà va ser traslladat a l'Hospici de Girona. El destí va fer que complís els tretze anys a la Casa de la Misericòrdia de Girona. Un fet amb un gran simbolisme, perquè quan compleixen aquesta edat, els nois jueus celebren la bar mitsvà, un dels ritus essencials del judaisme. Aquests moments difícils van ser reconfortats per la protecció i l'ajut que va rebre del prefecte de l'establiment, mossèn Fernando Fornas Navarro. Fornas parlava francès, amb la qual cosa els nens i les nenes jueus hi van trobar un gran escalf.

A principi d'octubre, la situació de la família es va complicar, perquè el governador civil va ordenar que Blanca fos expulsada d'Espanya. Finalment, aquesta ordre no va ser executada i Blanca i Hans van ser traslladats a Madrid, on els van empresonar a la presó de Ventas. Quan la família va aconseguir la llibertat, van decidir emigrar a Palestina. El gener del 1944 van formar part del comboi que va travessar la Mediterrània des de Cadis fins a Haifa.

En arribar a Palestina, Hans va aprendre hebreu i es va formar com a mecànic d'automòbils. Més tard es va integrar en l'organització paramilitar clandestina Haganà, que posteriorment va esdevenir el nucli fonamental de les Forces de Defensa d'Israel. Va lluitar activament en la Guerra d'Independència de 1948. La seva filiació alemanya com a Hans-Lothar Dispeker va donar pas a una identitat nova amb el nom de Joel Dorkam. Casat amb Sarah Langer, el matrimoni va tenir tres fills. Joel Dorkam es va morir a Israel el juny del 2015.

Ossip Bernstein, Gran Mestre Internacional d'escacs

Ossip Samoilovitz Bernstein va néixer el 20 de setembre de 1882 a Jitómir, una ciutat que llavors pertanyia a l'Imperi rus i que actualment forma part d'Ucraïna. Va estudiar dret a Hannover i a Berlín i l'any 1906 es va doctorar a la Universitat de Heidelberg. Temps després esdevingué un home de negocis pròsper, però durant la Revolució Russa va ser arres-



>> Fitxa de Hans Dispeker a l'Hospici de Girona. (Foto: ARXIU GENERAL DE LA DIPUTACIÓ DE GIRONA. FONDS HOSPICI DE GIRONA.)

tat i condemnat a mort. Mentre se'n preparava l'execució, un dels oficials que el custodiava el reptà a una partida d'escacs. En el supòsit de perdre o d'acabar en taules, seria executat de manera immediata.

Després de guanyar-li sense dificultats, va aconseguir fugir i establir-se a París. En aquella època era considerat un dels deu millors jugadors d'escacs del món. L'ocupació nazi de França el va impulsar a fugir cap al sud. El 30 de desembre de 1942, Ossip i la seva esposa Lea van ser tancats en una cel·la de la presó cel·lular de Figueres, després d'haver estat detinguts en travessar clandestinament els Pirineus. La seva filla Ana i el seu marit, David Simientek, havien estat arrestats uns dies abans a Ripoll.

Diverses persones de provada lleialtat al franquisme es van interessar per Bernstein. L'advocat barceloní i excombatent de l'exèrcit franquista Luis Suqué de Espona el va avalar davant el governador civil de Girona. Aquestes gestions van permetre que traslladessin la família a Barcelona, on es van allotjar a l'Hotel Urbis del passeig de Gràcia. Ossip va col·laborar amb diversos clubs d'escacs catalans i no va tornar a França fins que es va acabar la Segona Guerra Mundial. Quan la Federació Internacional d'Escacs (FIDE) va establir el títol de Gran Mestre Internacional, l'any 1950, Bernstein va ser un dels vint-i-set jugadors que van ser guardonats amb la distinció. Es va morir en un sanatori dels Pirineus francesos l'any 1962.